

TOIMIN, OLEN OLEMASSA: PRAGMATISMIN JA NATURALISMIN LYHYT MUTTA OIVALTAVA OPPIMÄÄRÄ

PENTTI MÄÄTTÄNEN: *Toiminta ja kokemus. Pragmatistista terveen järjen filosofiaa. Helsinki: Gaudeamus, 2009.*

Suomalaista pragmatismien ystävää hemmotellaan: viime vuoden lopussa ilmestyi Erkki Kilpisen, Osmo Kivisen ja Sami Pihlströmin toimittama kirja *Pragmatismi filosofiassa ja yhteiskuntatieteissä* (Gaudeamus 2008) ja melkein heti perään saamme samalta kustantajalta Pentti Määttäsen tiiviin teoksen *Toiminta ja kokemus. Pragmatistista terveen järjen filosofiaa*. Kirjan saate-teksti lupaa huumoria: ”Jos Descartes olisi halunnut todella selvittää, säilyykö *cogito* sen jälkeen, kun ruumista ei enää ole, hänen olisi pitänyt ryhtyä joihinkin konkreettisiin toimenpiteisiin ruumiin olemassaolon lakkauttamiseksi” (s. 6). Ihan näin vitsikkäänä kirja ei jatku, vaikka Määttäsen lakonisen toteava tyyli sisältääkin oman viehätyksensä. Teoksessa esitellään pragmatismia nimenomaan naturalistisena filosofiana. Niinpä rortylaiset tulkinnat pragmatismista eivät ole tämän kirjan heinä. Hyvä näin, tähän voisi lisätä, sillä Määttäsen tulkinta saa pragmatismista sen omimman ytimen kaivettua esiin, kun taas Rorty lähinnä pyrki häivyttämään sitä parhaansa mukaan.

Naturalismi tarkoittaa kaikessa yksinkertaisuudessaan sitä, että ”myös ihmismieli on tämänpuoleinen luonnontuote, järjenkäytön periaatteita myöten” (s. 11). Tästä seuraa niin sanottu ontologinen symmetria, jonka mukaan ”tiedostava subjekti on biologisena organismina aivan yhtä todellinen olento kuin tiedon kohteena oleva luonto” (s. 15). Kaikki maailmassa oleva

siis on luontoa, samaa ”vuorovaikutusten verkostoa”. Naturalismin tärkein ja hankalasti purtavien seuraus on Määttäsen mukaan se, että sisäisen ja ulkoisen todellisuuden erottelua ei voida enää tehdä missään järkevässä mielessä. ”Kovaan” naturalismiin, jossa ajattelu palautetaan pelkäksi aivotoiminnaksi, ei ole syytä sitoutua siksi, että tällainen reduktionismi säilyttää sisäisen ja ulkoisen todellisuuden erottelun. Naturalismissa ei liioin ole sijaa varmoille ja muuttumattomille totuuksille. Tietomme voi näet aina muuttua – ja tämä muutosalttius on merkki tiedollisesta avoimuudesta, eikä suinkaan siitä, että tietoa ei voisi saavuttaa.

Määttänen on vahvimmillaan argumentoidessaan, että toiminta on seikka, jota ihmistieteilijä(kään) ei voi jättää huomiotta. Useinhan näissä tieteissä ajatellaan, että kieli olisi niin erikoislaatuinen seikka, että se jotenkin irrottaa inhimillisen kulttuurin sen ruumiillisista rajoitteista. Määttäsen kirjan keskeinen sanoma on tällaisten harhakäsitysten kumoaminen. Hänen mukaansa ”toiminta [...] on konkreettista vuorovaikutusta, jota kielenkäyttö voi ohjata mutta jota se ei välitä. Kieli ei asetu toimijan ja maailman väliin siten kuin usein ajatellaan. Toiminnan objektiiviset ehdot ovat toisinaan kielestä ja sen käytöstä riippumattomia asioita” (s. 26). Kieli on toki keskeinen osa inhimillistä toimintaa, mutta se on todellakin vain sen osa, eikä siitä riippumaton seikka.

Kirjassa arvostellaan mahdollisesti pyrkimyksiä erottaa toisistaan ihminen luontokappaleena ja ihminen ajattelevana olentona. Tästä erotelusta tulee pyrkiä eroon, koska muuten ”naturalismin

ja ajattelun normatiivisuuden yhdistäminen tuntuu mahdotomalta” (s. 31). Liekö uskonnon vaikutusta, että edelleenkin kulttuurin ajattelemisen luonnon synnyttämänä ilmiönä tuntuu monista kulttuuri-ilmiöiden väheksymiseltä tai jopa humanististen tieteiden rienaamiselta. Naturalismi ei maltillisessa muodossaan kuitenkaan selitä mitään tiettyjä kulttuuri-ilmiöitä palauttamalla ne luontoon, vaan se tarjoaa yleisen näkemyksen sille, miten ja miksi sellainen asia kuin kulttuuri on ylipäätään syntynyt.

Ei vain toiminta ole tärkeää, vaan myös Määttäsen kirjan toinen sanapari, kokemus. Se onkin klassiselle pragmatismille keskeinen käsite, vaikka jotkin rortylaiset nykytulkinnat ovat pyrkineet väheksymään koko asiaa (tällöin tulokseksi on monien mielestä saatu juuri pragmatismien ominaislaadun kadottaminen). Tietoisuusfilosofiat lähtevät liikkeelle siitä, että kokemus olisi toimintaa perustavampi seikka, mutta pragmatismissa kokemus kytkeytyy osaksi toimintaa. Kokemusta ei nimittäin kerry vain havainnoimalla maailman menoa (sikäli, kun tällainen irrottautuminen maailmasta olisi edes mahdollista). Pikemminkin on niin, että ”saamme kokemusta maailmasta ennen muuta toimimalla siinä, ja havaintojen perimmäinen tarkoitus on ohjata toimintaa” (s. 32). Kokemus mahdollistaa yleistämisen toiminnan ehdoista, koska tämä yleistäminen ei ole vain kielellistä aktiviteettia, vaan toimintaa, joka nojaa vakiintuneisiin tapoihin (*habiti*). Näin ollen voidaan sanoa, että maailmaa ei koeta asiantiloina, vaan toimintamahdollisuuksina. Tavat ennakoivat toiminnan tu-

loksia, ja tässä mielessä ne ovat yleistyksiä aiemmasta toiminnasta. Tavanmukaisessa toiminnassa ei ole suurta eroa varsinaiseen ajatteluun, koska myös ajattelu on toiminnan ennakoimista, vaikka ajattelu liittyykin välillä melko löyhästi kulloiseenkin välittömään toimintatilanteeseen.

On yksi seikka, jossa Määttäsen näkemykset lähestyvät hänen arkkivihollisensa Richard Rortyn väitteitä. Määttäsen pyrkii johdonmukaisesti välttämään sisäisen ja ulkoisen erotelua ja tiettyyn asti tämä onkin järkevää. Toimija on tavanmukaisesti toimissaan usein niin sulautunut osaksi ympäristöä – tavat nimittäin ovat keino ”sulauttaa” ympäristöä itseemme – että tämä erottelu ei ollenkaan aktualisoidu. Näin ollen siitä ei tule tehdä mitään absoluuttista dikotomiaa, jonka ylittämisen mukamas olisi jotenkin ongelmallista (vertaa tietoisuusfilosofioiden väistämättä kohtaamaan solipsismin ongelmaan). Kirjassa korostetaan sitä, että ”sisäisen ja ulkoisen vastakkainasettelun sijaan on syytä eritellä yksilön ja ympäristön vuorovaikutuksen tasoja ja muotoja” (s. 35). Kaikki hyvin tähän asti, sillä näin juuri tulee tehdä. Määttäsen menee kuitenkin niin pitkälle, että sisäisten representaatioiden olemassaolo kielletään kokonaan (Rortyn tavoin). Hänen mukaansa ”sisäisiä mekanismeja ei voi pitää representaatioina vain sen perusteella, että ne korreloivat asiantilojen kanssa ja voivat aktivoitua [...] myös silloin, kun nämä asiantilat eivät aktualisoidu vallitse” (s. 99).

Määttäsen myöntää silti, että ”merkitysten merkitys on siinä, että ne auttavat irtautumaan välittömästä suhteesta suoraan todellisuuteen, ajat-

telemaan asioita, jotka eivät ole tässä ja nyt vaan jossain muualla” (s. 45). Hän toteaa myös sen, että yksi inhimillisen toiminnan keskeisistä osista on ”ulkoisten symbolien käsittely” (s. 65). Ja vielä: ”havaittu tilanne voi tarjota tyypillisesti useita toimintamahdollisuuksia, joten vakiintuneen tavan tarjoama ennakoinnin väline [...] voi tuoda mieleen monipuolisen kirjon vaihtoehtoisia, saavutettavissa olevia tilanteita” (s. 92; painotus lisätty). Miten välittömästä suhteesta todellisuuteen oikein irrottaudutaan? Ja miten symboleita oikein käsitellään? Yritän osoittaa, että käytännössä Määttäsenkin on turvaututtava ajatukseen sellaisista tulkintamekanismeista, jotka eivät suoraan palaudu kulloiseenkin toimintatilanteeseen. Paremmat puutteessa voimme näitä mekanismeja mentaaliksi representaatioiksi. Tulkinta ei olisi lainkaan mahdollista ilman tällaisia enemmän tai vähemmän psykologisia mekanismeja. Merkitys on toki kolmi-paikkinen relaatio, kuten Määttäsen korostaa, ja sitä ei tule palauttaa sen yhteen osapuoleen – mutta on silti hyvä myöntää relaation kaikkien osien olemassaolo.

Representaatiot ovat pohjimmiltaan toiminnallisia asenteita, mutta tämä ei muuta miksikään sitä seikkaa, että niiden pitää olla jollain tavoin havaittavissa psykologisella tasolla. Myös tavoilla pitää siis olla jokin psykologinen komponentti. Vaikuttaakin siltä, että kiistäessään toimijan ja ympäristön dikotomisoimisen järkevyyden, Määttäsen kiistää samalla mahdollisuuden tehdä tätä eroa analyttisiin tarkoituksiin. Näin ollaankin jo lähellä klassista behaviorismia. Mutta onnek-

si dikotomioiden ontologisoimista voi välttää ilman, että heittää vauvan pesuveiden mukana.

Toki on varmasti niin, että toimintaa tutkittaessa voi olla turha etsiä jotain yhtä mentaalista syytä, joka sitä selittäisi. Itse asiassa pragmatisti sanoisikin, että yleisesti ottaen toiminnan selittäminen ei ylipäätään ole järkevää. Toimintaa eli tapoja nimittäin esiintyy koko ajan ja toiminnan estyminen on se harvinaisempi ja kiinnostavampi ilmiö. *Juuri tällöin* – siis tavanmukaisen toiminnan estyessä jostain syystä – toimijan on syytä turvautua erilaisiin representaatioihin, sekä kulttuurin tarjoamiin apuvälineisiin että psykologisiin mielikuviin. Käytännössä jälkimäisetkin ovat aina enemmän tai vähemmän kulttuurisia, mutta yksilöllisten tulkintataskemojen roolia ei silti tule kiistää. Näillä skeemoilla on varmasti myös yhteys aivojen tasolle – niin kuin Määttäsenkin lopulta myöntää mainitessaan niin sanottujen peili-neuronien olemassaolon.

On oikeastaan hämmästyttävää, miten usein ihmis-tieteissä oletetaan, että ihminen ei ole biologinen organismi. Harvoin kukaan kehittää väitettä tällaista suoraan, mutta tähän oletukseen törmää implisiittisenä tuon tuosta (tämänkin lehden sivuilla). Määttäsen mukaan vuorovaikutus ympäristön kanssa kylä konstituoivat todellisuuden meille, mutta tämän konstitutioprosessi ”perustuu ennen muuta (siis ennen kielen ja muiden symbolijärjestelmien vaikutusta) todellisten fyysisten havaintovälineiden eli oman ruumiin ja sen aistieliinten sekä ulkoisten havaintovälineiden rakenteeseen ja ominaisuuksiin” (s. 49). Nämä

ominaisuudet ovat toiminnan objektiivisia ehtoja, eivätkä siis mielivaltaisesti muokattavissa.

Määttänen suosii niin sanottua laajaa merkityksen käsitettä, jossa ”mihin tahansa havainnon kohteeseen voi liittyä merkityksiä kielestä riippumatta” (s. 117). Ja toiminta on se keino, jolla merkitykset ja havainnot liitetään toisiinsa. Määttänen olisikin korvaamassa Descartersin kuuluisan lentävän lauseen *cogito, ergo sum* toimintaa korostavalla muotoilulla *ambulo, ergo sum* (kävelen, olen olemassa). Määttäsen pragmatismi on siis mitä mainiointa vastalääkettä sekä kielen roolia ylikorostavaan kulturalismiin – että myös skientismiin ”kovaan naturalismiin”. Nämä kaksi näkemystä itse asiassa

ovatkin lähempänä toisiaan kuin ne itse haluavat yleensä myöntää. Molemmat kun hukkaavat toiminnan: ensimmäinen kadottaa sen kieleen ja toinen ”pään sisälle”.

Määttäsen kirja liikkuu ala-otsikkonsa mukaisesti melko filosofisella tai jopa filosofis-antropologisella tasolla, mutta – pragmatismien parhaiden perinteiden mukaisesti – tavalla, joka on avoin tieteen empiirisille tutkimustuloksille. Kirjaa voi avoimesti suositella, sillä se on hyvä selvennys tapa-käsitteen toiminta-teoreettiseen ja filosofiseen käyttöön. Tavat eivät varsinaisesti ole yksilön ominaisuuksia, koska ne ovat mukautumista toiminnan ehtoihin yksilön ja ympäristön välillä tapahtuvan vuorovaikutuksen kautta. John Deweyn

termein kyse on transaktiosta (Määttänen ei tosin mainitse tätä käsitettä). Jokin yksittäinen teko ei vielä tee tapaa, sillä se käy tavasta vain ollessaan osa tekojen sarjaa, siis kokonaista toimintaprosessia. Vaikka tapa tarkoittaa yleensä toistoa tutussa ympäristössä, niin erilaisia toiminnan ennakoiteja voidaan aina yhdistellä uusin tavoin. Tätä tapojen muuttumisen teemaa kirjassa olisikin voitu käsitellä hieman enemmän; toisaalta taas tiettyä toistoa ja myös yleistä antipsykologista asennetta olisi hyvin voinut karsia. Lopuksi täytyy valittaa kustantajan suuntaan siitä, että kirjan lopusta puuttuu hakemisto. Kirja on toki aika lyhyt, mutta hakemisto olisi silti oiva apuväline – varsinkin, kun sisällysluettelo kattaa vain lukujen pääotsikot.

Antti Gronow